

Наталія Івахно*
Ukraine

Поглиблена робота з міфонімами (на основі літературних творів шкільної програми для 10 класу)

Анотація

Не поширеними та не широко розповсюдженими в літературних текстах, як антропонімічні найменування чи топонімічні назви, проте достатньо функціонально важливими можна вважати міфоніми. Їхня роль виявляється в ході дослідження жанрових і стильових ознак деяких художніх творів шкільної програми з української літератури для старших класів та світоглядних орієнтирів окремих персонажів цих текстів. Поглиблене вивчення міфологічних художніх онімів істотно вагомим є для десятикласників. На прикладі двох творів – повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» та драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» – учні 10 класу можуть дослідити роль міфологічної назви як однієї з ознак жанру драми-феєрії, стилю неоромантизму та ідеологій космоцентризму та язичництва. Саме тому міфоніми необхідно поглиблено вивчати в межах жанрового, структурно-стильового та ідеаційно-концептуального напрямів дослідження художнього твору.

Подібно до назв топонімічного походження міфологічні найменування поєднують і традиційні етимологічні значення, й авторські додаткові смисли, які є цінними тільки в контексті певного літературного твору. Разом із тим часто такі назви можуть виступати символічними. До прикладу, Мавка – героїня неоромантичної драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня».

У статті окреслено оптимальний підхід до вивчення художніх текстів шкільної програми з української літератури для 10 класу на основі жанрового, стильового та ідейно-концептуального аналізу із поглибленим вивченням міфологічних назв. У роботі визначено

й запропоновано основні вимоги до тем та мети уроків, присвячених дослідженню літературних текстів через залучення до аналізу міфологічних найменувань. Розроблено алгоритм побудови навчальних ситуацій, зміст яких відповідає власним назвам міфологічних персонажів та авторським значенням, укладеним у них.

Ключові слова: міфонім, жанровий аналіз, структурно-стильовий аналіз, ідеаційно-концептуальний аналіз, символ

Summary

The in-Depth Work With Mythonyms (on The Basis of Literary Works of the School Program for 10th Grade)

Not common and not widespread in literary texts, such as anthroponymic or toponymic names, but quite functionally important can be considered mythonyms. Their role is revealed in the study of genre and stylistic features of some works of art of the school curriculum in Ukrainian literature for senior classes and worldviews of individual characters of those texts.

The in-depth study of mythological artistic onyms is essential for tenth-grades. On the example of two works – Mykhailo Kotsyubynsky's novel "Shadows of Forgotten Ancestors" and Lesya Ukrainka's drama-extravaganza "Forest Song" – 10th grades can explore the role of the mythological names as one of the features of the drama genre, neo-romanticism style and ideology of cosmocentrism and paganism. That is why mythonyms need to be

* Наталія Івахно, Аспірантка кафедри літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя; учителька української мови та української літератури, Ніжинський обласний педагогічний ліцей Чернігівської обласної ради, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3511-481X>, e-mail: Ivakhno1996@ukr.net.

studied in depth within the genre, structural-stylistic and ideational-conceptual areas of research of a work of art.

Like names of toponymic origin, mythological names combine both traditional etymological meanings and author's additional meanings, which are valuable only in the context of a particular literary work. However, such names can often be symbolic. For example, Mavka is the heroine of Lesya Ukrainka's neo-romantic drama-extravaganza "Forest Song".

The article outlines the optimal approach to the study of literary texts of the school curriculum in Ukrainian literature for 10th grade on the basis of genre, stylistic and ideological and conceptual analysis with in-depth study of mythological names. The paper identifies and proposes the basic requirements for the topics and objectives of the lessons devoted to the study of literary texts through involvement in the analysis of mythological names. The algorithm for constructing educational situations has been developed, the content of which corresponds to the proper names of mythological characters and the author's meanings contained in them.

Keywords: mythonym, genre analysis, structural and stylistic analysis, ideational and conceptual analysis, symbol

1. Вступ

У декількох творах, включених до програм з української літератури для старшої школи, наявні яскраво виражені міфологічні образи й пов'язані з ними міфоніми, що несуть на собі важливе функціональне навантаження. Такими текстами є повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» та драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня». Обидва твори учні вивчають у 10 класі. У повісті М. Коцюбинського міфологічні персонажі виконують другорядні ролі, а в драмі-феєрії Лесі Українки – як другорядні, так і головні.

Мета дослідження – розробити оптимальний підхід до поглибленої роботи із власними міфологічними назвами в рамках жанрового, структурно-стильового та ідеаційно-концептуального шляхів аналізу літературного тексту.

Мета передбачає виконання таких **завдань** для її досягнення:

- розробити систему основних вимог до тем та мети уроків, присвячених поглибленій роботі з назвами міфологічних персонажів;
- окреслити алгоритм побудови навчальних ситуацій та мікроситуацій для характеристики назв-міфонімів та авторських значень, укладених у них.

2. Основна частина

Специфіка роботи з міфонімами полягає в тому, що це вигадані назви, запозичені з фольклору. Тому найперше завдання вчителя та учнів полягає в з'ясуванні етимології міфологічного найменування. Знаючи значення та інші особливості міфоніма в народних віруваннях, можна порівнювати його варіанти – фольклорний і той, який використовує письменник.

Наприклад, лексема «мавка» походить від праслов'янського слова «навь», що означає «мрець» (Етимологічний словник, 2003). За традицією мавку порівнювали з дівчиною, яка мала зелене волосся. За народними уявленнями давніх слов'ян, мавка (нявка) – це «дитя жіночої статі, що вмерло нехрещеним; казкова лісова істота в образі голої гарної дівчини з довгим розпущеним волоссям; мавки заманюють хлопців своєю вродою і чарами і залоскочують їх до смерті» (Жайворонок, 2006).

Орієнтуючись на це, вродливою молодою дівчиною свою головну героїню показує й Леся Українка. Проте її Мавка відрізняється від істот з народних легенд, вона щира й здатна на глибокі почуття. Це доводять ті епізоди з драми-феєрії «Лісова пісня», у яких Мавка співчуває Лукашеві, демонструє своє кохання до нього, виправдовує його духовну слабкість.

Не можна не наголосити, що Леся Українка, називаючи героїв, використовує загальні міфологічні найменування в ролі власних. Таким чином авторка надає міфонімам іншого значення, адже разом із називанням вона сама вказує на контраст, протиставляє збірність загальної назви одиничності власної. Наприклад, у розмові між Мавкою та Лукашем: «Я – *Мавка лісова*», «А, от ти хто! Я від старих людей про *мавок* чув не раз, але ще зроду не бачив сам». Мавка: «Не бійся, то *Русалка*. Ми подруги, – вона нас не зачепить». Водяник: «Ти, клятий баламуте, ще знатимеш, як зводити *русалок!*»

Міфологічні образи в літературних творах персоніфіковані й можуть бути наділені символічними значеннями. Наприклад, Леся Українка в драмі-феєрії описує не просто образ мавки з традиційним для нього значенням, а створює символ кохання, добра, краси та духовності, втілений в подобі молодої вразливої дівчини.

Міфологічні найменування творів із програми української літератури для 10 класу (повісті «Тіні забутих предків» та драми-феєрії «Лісова пісня») виконують світоглядну, жанрову і стильову функції. Відповідно поглиблене вивчення таких міфонімів варто здійснювати в процесі використання ідеаційно-концептуального, жанрового та структурно-стильового шляхів аналізу.

Формуючи модель уроку, учителю української літератури необхідно враховувати властивості назв міфологічних персонажів та їхню роль у вивченні жанрових та стильових ознак твору. Починати таку діяльність варто вже із теми та мети заняття, у яких окреслювати відповідні міфологічні найменування та основні знання та вміння, що варто формувати в ході поглибленої роботи з ними.

Усі структурні компоненти заняття з вивчення літературного твору, у якому наявні міфологічні персонажі, характеризуються специфічними особливостями, адже спрямовані на організацію дослідження старшокласниками назв таких героїв. Так, визначаючись із темою уроку, учитель літератури має забезпечити низку вимог до оформлення її «змістового центру» та відповідно «змістової периферії». Словеснику необхідно:

- зазначити ті міфологічні назви, які будуть вивчені на уроці;
- окреслити стильову та жанрову домінанти твору, пов'язані з використанням міфонімів;
- вказати на ідеаційну систему мислення, у межах якої міфологічні персонажі є типовими з точки зору їхніх власних назв.

Пропонуємо теми занять для аналізу повісті Михайла Коцюбинського та драми-феєрії Лесі Українки на основі поглибленого вивчення власних міфологічних назв:

Арідник, щезник, чугайстер, лісовик і нявка як частина космоцентричного гуцульського світогляду в повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Міфологічні назви в контексті жанрових та стильових властивостей неоромантичної драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня».

Запропоновані теми відповідають стильовому, жанровому та ідеаційно-концептуальному напрямкам дослідження літературного тексту.

Цю специфіку для повісті «Тіні забутих предків» підкреслено шляхом безпосереднього вико-

ристання в «змістовому центрі» теми уроку назв міфологічних персонажів, які є показником світогляду персонажів-гуцулів; вказівки на особливу систему мислення – космоцентризм. Космоцентрична ідеаційність передбачає використання в тексті як основний тип героя «міфологічних персонажів, що уособлюють певні явища природного світу, персоніфіковані сили природи...» (Бондаренко, 2012). Віра в міфічних істот як духів природи – це і є частина космоцентричного світогляду гуцулів, на думку самого Михайла Коцюбинського.

Для драми-феєрії «Лісова пісня» оптимальні напрями дослідження визначаються в «змістовій периферії» теми уроку. Це обов'язкова умова для формулювання теми, адже жанрово-стильові властивості твору Лесі Українки дають можливість активно залучати до роботи міфологічні найменування. Жанр драми-феєрії передбачає зображення фантастично-казкового сюжету, у якому поряд із героями-людьми діють міфічні та фольклорні образи (Літературознавча енциклопедія, 2007). У свою чергу неоромантизм як стильовий напрям раннього українського модернізму також орієнтований на використання умовних, фантастичних образів, сюжетів, що часто мають символічне значення (Літературознавча енциклопедія, 2007).

Теми уроків вимагають визначення відповідних їм цілей. Основна мета таких занять – вивчення художнього твору крізь призму ідеаційно-концептуального, жанрового або структурно-стильового шляхів аналізу із залученням власних назв міфологічних персонажів як показників жанрово-стильових домінант тексту або світогляду головних героїв. Навчальний, розвивальний та виховний складники мети відповідають ряду вимог:

- визначити систему компетенцій, важливих під час аналізу учнями текстів крізь призму жанрово-стильових чи світоглядних властивостей творів на основі поглибленої роботи з власними міфологічними назвами. Зокрема, це коло знань, умінь і навичок, необхідних, щоб:
  - виділяти ознаки різних жанрів та стилів у творах;
  - встановлювати зв'язок між назвами міфологічних істот та жанрово-стильовими властивостями тексту;

– визначати та давати оцінку міфологічним онімам як показникам компоцентричного світогляду;

- виховувати повагу до давніх традицій українського народу, критичне ставлення до моральних цінностей образів-персонажів.

Орієнтовані цілі до наведених вище тем:

Мета. Навчальна – сформувати в учнів поняття про космоцентризм як світоглядну систему мислення; проаналізувати космоцентричний гуцульський світогляд у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», дослідити образи міфологічних героїв та їх назви в контексті цієї теми.

Розвивальна – розвивати вміння використовувати міфоніми під час ідеаційно-концептуального аналізу художнього твору та характеристики образів-персонажів фольклорного походження.

Виховна – виховувати повагу до давніх гуцульських традицій, любов до природи.

Мета. Навчальна – з'ясувати жанрові ознаки драми-феєрії, пояснити особливості неоромантизму як стильового напрямку раннього модернізму; проаналізувати образи міфологічних персонажів з поглибленим вивченням їхніх власних назв у контексті жанрових та стильових властивостей неоромантичної драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня».

Розвивальна – розвивати навички здійснювати жанровий (виявляти у творі Лесі Українки жанрові ознаки драми-феєрії та давати їм оцінку) та стильовий (досліджувати риси неоромантизму в тексті «Лісова пісня» та описувати їх) аналіз, уміння пов'язувати власні міфологічні назви з жанрово-стильовою домінантою твору, давати оцінку цим найменуванням.

Виховна – виховувати критичне ставлення до моральних цінностей персонажів.

Вищенаведені теми та цілі варто втілювати на заняттях за допомогою системи навчальних ситуацій, спираючись на використання відповідних методів та прийомів організації ефективної науково-дослідницької роботи десятикласників з акцентом на поглиблене вивчення міфонімів.

Перший етап такої роботи необхідно починати або з визначення жанрових та стильових властивостей творів, зокрема, така діяльність оптимальною стане під час аналізу неоромантичної

драми-феєрії «Лісова пісня», або зі з'ясування особливостей світоглядної системи мислення космоцентризму в межах ідеаційно-концептуального напрямку аналізу літературного тексту; цей шлях буде актуальним для повісті «Тіні забутих предків».

Пропонуємо орієнтовні навчальні ситуації (НС) для поглибленого вивчення ролі міфологічних найменувань як частини жанрового, стильового та світоглядного рівнів художнього тексту.

Роль міфонімів «арідник», «щезник», «чугайстер», «лісовик», «нявка» для світоглядного спрямування повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»

НС₁. Визначення особливостей космоцентричної системи мислення.

НС₂. Осмислення природи як міфологічної категорії гуцульського світогляду.

НС₃. Чугайстер – добрий лісовий дух. Дослідження міфологічної назви.

НС₄. Злі лісові духи. Вивчення міфологічних найменувань «арідник» та «щезник».

НС₅. Опрацювання образів міфічних персонажів лісовика та нявки, їх назв.

НС₆. Узагальнена оцінка міфонімів як однієї з ознак космоцентричної системи мислення гуцулів.

Роль міфонімів «Мавка», «Лісовик», «Водяник», «Русалка», «Перелесник», «Марище», «Куць», «Злидні», «Потерчата» для жанрової та стильової організації драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня»

НС₁. Осмислення властивостей неоромантизму як стильового напрямку.

НС₂. Визначення жанрових ознак драми-феєрії, їх зв'язку з неоромантизмом.

НС₃. Аналіз міфологічної назви «Мавка» та характеристика образу її носія як символу світлого й доброго в душі головного героя Лукаша.

НС₄. Опрацювання образів позитивних міфологічних персонажів із поглибленим дослідженням їхніх власних назв.

НС₅. Вивчення образів негативних міфологічних героїв з акцентом на їхніх найменуваннях.

НС₆. Узагальнена оцінка ролі міфонімів на жанровому та стильовому рівнях твору «Лісова пісня».

Окреслена вище робота над реалізацією першого етапу дослідження міфонімів безпосередньо пов'язана із знаннями теорії літератури. Продуктивність дослідницької діяльності в ході аналізу художнього тексту залежить від формування в школярів різних теоретичних понять. Зважаючи на те, що поглиблене вивчення міфологічних найменувань є складниками структурно-стильового, жанрового та ідеаційно-концептуального шляхів аналізу, то можна зауважити, що десятикласники повинні знати визначення жанру драми-феєрії з її характерними рисами, а також ознаки неоромантизму як модерного літературного стилю.

Жанр драми-феєрії в програмі з української літератури представлений тільки одним твором – «Лісовою піснею» Лесі Українки. Експериментальне завдання полягає не тільки у формуванні в учнів знань про саму драму-феєрію та умінні визначати її властивості, але й також школярі повинні навчитися вводити художнє використання міфонімів у систему ознак цього жанру.

Стильові особливості неоромантизму в процесі осмислення твору Лесі Українки для десятикласників не нові, адже в тому ж десятому класі вони вперше розглядаються на матеріалі творчості Ольги Кобилянської. Однак зауважимо, що під час опрацювання «Лісової пісні» завдання для учнів ускладнюється тим, що вони повинні поглибити розуміння цих властивостей за рахунок дослідження текстуальної авторської ролі міфологічних назв.

У процесі аналізу повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» для старшокласників новим є поняття «космоцентризм», звідси завдання вчителя літератури – окреслити зміст цієї світоглядної системи людського мислення та допомогти школярам визначити роль міфонімів у її межах. Не зважаючи на те, що в шкільній програмі з української літератури в теорії не передбачено вивчення цього поняття, проте цей термін досить важливий для повного й ефективного осмислення функціонального навантаження назв міфологічних персонажів, уведених письменником у повість.

Аналізуючи повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», необхідно зазначити, що науковці в кінці XIX – на початку XX століття ак-

тивно цікавилися міфологічністю гуцульського світогляду. Одним із перших дослідників можна назвати Володимира Шухевича. У п'ятому томі своєї монографії «Гуцульщина» етнограф зібрав усі відомості про тих міфологічних істот, у яких вірив гуцульський народ: «русалки, потопельники, відьми, вовкулаки, нічніці (забирають в людей сон), нетлінні (визначають долю новонароджених дітей) та багато інших (Шухевич, 1908). Михайло Коцюбинський скористався напрацюваннями Володимира Шухевича під час написання повісті «Тіні забутих предків». Відповідно робота із цим джерелом є одним із прийомів організації навчальної діяльності під час аналізу повісті. Опрацювання інформації про міфологічних істот, зібраної В. Шухевичем, цінне для з'ясування етимології назв-міфонімів. Така діяльність може бути реалізована у вигляді самостійної роботи десятикласників із науковим джерелом як на уроці, так і в якості домашнього завдання задля економії часу на занятті.

Поряд із самостійною роботою серед методів організації навчальної діяльності в межах дослідження міфологічних назв поширеним може бути використання усіх видів бесід. Ці методи оптимальні, адже забезпечують безпосередню взаємодію учнів із художнім текстом (самостійна робота, бесіда), а також педагога із школярами (бесіда). Репродуктивна бесіда підходить для етапу підготовки до сприймання для актуалізації знань учнів про неоромантизм і його ознаки в літературному тексті тощо. Евристична бесіда необхідна для аналізу міфологічних назв героїв в контексті жанрового, структурно-стильового чи ідеаційно-концептуального шляхів вивчення літературного матеріалу. Бесіда узагальнювального типу застосовується під час кінцевої цілісної оцінки ролі міфонімів на жанровому, стильовому та світоглядному рівнях художнього тексту.

Пропонуємо орієнтовні запитання, які вчителю літератури можна підготувати для відповідних типів бесід із метою поглибленого вивчення міфонімів у повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Репродуктивна бесіда: *Назвіть міфологічні істоти, які населяють природу гуцулів у повісті «Тіні забутих предків».* Хто такий чугайстер?
Евристична бесіда: *Яким чином пов'язані власні*

назви міфологічних персонажів із космоцентричними уявленнями гуцулів? Узагальнювальна бесіда: Які світоглядні уявлення гуцулів виражено з допомогою міфонімів арідник, щезник, чугайстер, лісовик, нявка в повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»?

Старшокласникам можна також пропонувати цілий ряд різноманітних завдань для самостійного опрацювання із використанням інтернет-ресурсів. Такі завдання загалом можуть бути продуктивними для пояснення кожного міфоніма, адже найменування міфологічних персонажів у літературних текстах – це не вигадані авторами імена, а назви, що дійсно існували у свідомості давніх українців. Відповідно прийом порівняння є виправданим та ефективним. Наприклад, завдання для поглибленого осмислення міфологічного найменування «чугайстер» у повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» можна сформулювати так:

використовуючи інтернет-ресурси, з'ясуйте, кого гуцули називали чугайстром, яке його фольклорне значення; поясніть значення міфологічної назви «чугайстер» для гуцульської культури; порівняйте традиційне значення міфоніма з тим змістом, який вкладає в нього автор; зробіть висновок про те, яку роль виконує ця назва для вираження неоромантичних властивостей повісті та космоцентричних уявлень образів-персонажів твору.

Передбачаємо, що десятикласники під час дослідження міфоніма «чугайстер» звернуть увагу на те, що ця назва побутує тільки на території Гуцульщини та притаманна лише українській міфології. Чугайстер – це «високий «лісовий чоловік», зодягнутий у білий одяг, нагадує лісовика... він нібито ловить лісових нявок і поїдає їх, проте до людей ставиться доброзичливо» (Жайворонко, 2006). Аналізуючи повість «Тіні забутих предків», учні роблять висновки, що письменник використав назви найяскравіших міфологічних істот та подав їх відповідно до традиційного гуцульського світобачення. На відміну від М. Коцюбинського, Леся Українка переосмислює традиційне значення міфонімів, вона наділяє словами своїх героїв з міфологічними найменуваннями. Під час дослідження драми-феєрії «Лісова

пісня» можна використати прийом порівняння й актуалізувати знання учнів про повість «Тіні забутих предків».

3. Висновки

Отже, поглиблена робота з міфонімами можлива в рамках ідеаційно-концептуального, жанрового та стилісового напрямів аналізу художнього твору. На основі літературних текстів для учнів десятих класів рможна зробити висновки, що міфологічні назви виступають показниками модерного неоромантичного стилю, жанрової природи драми-феєрії, а також гуцульського світогляду, у якому переплітаються християнські та язичницькі уявлення. Для осмислення міфологічних найменувань продуктивними будуть словесні методи бесіди та самостійної роботи з відповідними прийомами зіставлення, протиставлення, порівняння тощо.

Література

- Бондаренко Ю. Методика шкільного вивчення української літератури на засадах ідеаційно-концептуального підходу: теорія і практикум: навч. посіб. для студ. філологічних факультетів. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 199 с.
- Етимологічний словник української мови: у 7 т. / уклад. Р. Болдирев та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 4. 656 с.
- Жайворонко В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. С. 347.
- Літературознавча енциклопедія: у двох томах. / уклад. Ю. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
- Шухевич В. Гуцульщина. Львів, 1908. Ч. 5. 300 с.

References

- Bondarenko, Yu. (2012). *Metodyka shkilnoho vyvchenia ukrayinskoï literatury na zasadakh ideatsiy-nokontseptualnoho pidkходу: teoriya i praktyka* [Methods of school study of Ukrainian literature on the basis of ideatric-conceptual approach: theory and practice]. Nizhyn. 199 p. [in Ukrainian].
- Etymologichnyi slovnyk ukrayinskoï movy: u 7 t.* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] / uklad. R. Boldyriev ta in. Kyiv: Naukova dumka. 2003. V. 4. 656 p. [in Ukrainian].

Zhaivoronok V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference book]. Kyiv: Dovira. P. 347. [in Ukrainian].

Literaturoznavcha entsyklopediia: u dvokh tomakh [Literary Encyclopedia: in two volumes] / uklad.

Yu. Kovaliv. Kyiv: Akademiia, 2007. T. 1. 608 p. [in Ukrainian].

Shukhevych V. (1908). Hutsulshchyna [Hutsul region]. Lviv. V. 5. 300 p. [in Ukrainian].